

MICHAŁ ZWIERZYKOWSKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-6419-3222

BADANIA NAD PARLAMENTARYZMEM RZECZYPOSPOLITEJ OBOJGA NARODÓW W DOROBKU JÓZEFA ANDRZEJA GIEROWSKIEGO

Abstract

The present text is the first attempt in historiography to evaluate the scientific output of Józef Andrzej Gierowski from the perspective of research into the parliamentarism of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Out of the 482 publications written by him between 1946 and 2006, 20 were selected which were directly or significantly devoted to parliamentarism. The influence of Gierowski's on the study of parliamentarism was not limited to publications, but included the shaping of successive generations of historians of political history and political systems (including parliamentarism), through the promotion of master's and doctoral theses and numerous reviews in promotion proceedings and publishing procedures. A key role in promoting the results of his own research, as well as his profound reflections on the functioning of parliamentarism, its role in the former Republic, and its significance on against the backdrop of the processes of change of the political systems of Europe at that time, is occupied by the extremely widely read syntheses of Polish history by Gierowski. He should therefore be regarded as one of the key figures in the field of research into Polish-Lithuanian parliamentarism.

Keywords: Józef Andrzej Gierowski, parliamentarism, Polish-Lithuanian Commonwealth, sejm, sejmiki

Słowa kluczowe: Józef Andrzej Gierowski, parlamentaryzm, Rzeczpospolita Obojga Narodów, sejm, sejmiki

© 2023. The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

W dniu 21 lipca 1945 roku dwudziestotrzyletni student historii, Józef Andrzej Gierowski, złożył końcowe egzaminy magisterskie przed dwoma wybitnymi historykami dziejów nowożytnych – swoim promotorem Władysławem Konopczyńskim oraz recenzentem Kazimierzem Piwarskim (obronie przewodniczył Dziekan Jan Dąbrowski). Obaj egzaminatorzy wystawili wówczas odpowiadającemu studentowi najwyższe noty¹. Złożona w tym samym czasie praca magisterska pod tytułem „Porównanie sejmiku proszowickiego z wiszeńskim (1572–1620)” powstawała podczas rozpoczętych w 1941 roku studiów w ramach tajnego nauczania na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, w warunkach nie tylko trudnych, ale wręcz zagrażających życiu studenta. Jak sam napisał w dołączonych do pracy magisterskiej „Objaśnieniach”:

rozważania poniższe pisane były w okresie największego terroru niemieckiego, rozpoczynając od przełomu 1943/1944 r. W rezultacie niemożliwością było wykorzystanie wszystkich związanych z tematem prac, trudno było uzyskać odpowiednią lekturę, a i sprawa transportu jej w dobie łapanek nie należała do najłatwiejszych².

W tych warunkach powstała jednak wartościowa praca, oceniona sprawiedliwie przez recenzenta Kazimierza Piwarskiego jako „dobra”³, a przez promotora jako „bardzo dobra”⁴. Piwarski podkreślił, że drukowany materiał akt sejmikowych został wykorzystany sumiennie, a ze zbadania wcześniejszego dorobku historiografii autor wywiązał się poprawnie – recenzentowi zabrakło umieszczenia analizowanych działań sejmików na szerszym tle politycznym, a także, jak to często bywa i dziś w przypadku prac studenckich, uznał podsumowanie za zbyt lakoniczne⁵. Bliższa analiza tej pracy magisterskiej, dostępnej dziś w zasobie Archiwum UJ, potwierdza, że Józef Andrzej Gierowski rzeczywiście wykonał swoje zadanie bardzo dobrze – nie tylko skrupulatnie, na podstawie wydanych już wówczas drukiem akt sejmikowych, porównał oba badane sejmiki, ale przede wszystkim wykazał się doskonałym zmysłem analitycznym. Dostrzegł daleko idące podobieństwa ustrojowe, podkreślając jednak przede wszystkim różnice obu sejmików w zakresie postaw tworzącej je szlachty. Określił to mianem „różnic w zakresie ducha politycznego”, wyżej oceniając nowatorską, zaangażowaną i zmierzającą do korzystnych zmian w państwie szlachtę ruską, na tle zachowa-

¹ Protokół z egzaminu magisterskiego (Teczka magisterska Gierowski Józef – Archiwum UJ, sygn. KM56).

² Józef Andrzej Gierowski, „Porównanie sejmiku proszowickiego z wiszeńskim (1572–1620)”, Kraków 1945, (maszynopis pracy magisterskiej w zasobie Archiwum UJ, sygn. KM57).

³ Recenzja K. Piwarskiego (Teczka magisterska Gierowski Józef – Archiwum UJ, sygn. KM56).

⁴ Recenzja promotora była niezwykle lakoniczna, zawierała się w słowach: „Zaświadczam, że pan Józef Gierowski przedstawił mi pracę magisterską pt. «Porównanie sejmików proszowickiego i wiszeńskiego w okresie 1572–1620». Pracę tę oceniam jako wykonaną z postępem bardzo dobrym. W. Konopczyński” (Teczka magisterska Gierowski Józef – Archiwum UJ, sygn. KM56).

⁵ Recenzja K. Piwarskiego (Teczka magisterska Gierowski Józef – Archiwum UJ, sygn. KM56).

wczej, broniącej swego słabnącego w badanym okresie prymatu politycznego szlachty krakowskiej⁶. Warto zwrócić również uwagę na konstrukcję pracy, w której obok rozdziałów *stricte* ustrojowych, ukazujących specyfikę funkcjonowania, zajęto się również rzeczową analizą głównych problemów stojących przed sejmikami, takich jak sądownictwo, wojskowość i pospolite ruszenie, skarbowość, a także opinia szlachecka na temat głównych tematów ówczesnego życia politycznego oraz lokalnych problemów – to podejście, które zostanie rozwinięte w dalszej części pracy, będzie miało dalsze konsekwencje w zakresie badań nad parlamentaryzmem. Ostatecznie 15 lutego 1946 roku Józef Andrzej Gierowski otrzymał tytuł magistra filozofii w zakresie historii⁷.

Osiągnięcia studenta, pomimo pewnych niedociągnięć spowodowanych przez warunki wojenne, musiały przekonać starszych kolegów oraz władze Uczelni, gdyż już 1 kwietnia 1945 roku został przyjęty jako asystent wolontariusz przy Katedrze Historii Polski Nowożytnej na Uniwersytecie Jagiellońskim⁸. Można bez cienia wątpliwości powiedzieć, że młody historyk nie zawiodł zaufania – jak na dzisiejsze warunki w tempie niezwykle ekspresywnym przygotował pracę doktorską. Pozostał przy szeroko rozumianej tematyce parlamentarnej, ujmowanej jako zbiór zagadnień związanych z funkcjonowaniem sejmu oraz sejmików dawnej Rzeczypospolitej, siłą rzeczy łączących zagadnienia polityki państwa na szczeblu centralnym z rozwijającym się na bazie sejmików samorządem terytorialnym. Tym razem Gierowski zajął się pionierskim tematem dziejów jednego z sejmików generalnych funkcjonujących pomiędzy sejmem a sejmikami. Jego uwagę przyciągnął sejmik generalny księstwa mazowieckiego badany na szerszym tle ustroju sejmikowego Mazowsza (a więc złożonej struktury sejmików ziemskich województwa mazowieckiego i pozostających w orbicie generału sejmików pozostałych województw mazowieckich – rawskiego i płockiego, a przejściowo nawet Podlasia). Miało być to pierwsze opracowanie poświęcone funkcjonowaniu sejmików generalnych – prace poświęcone ważnemu sejmikowi generalnemu Prus Królewskich powstaną długo później, a jeśli idzie o pozostałe generały koronne, wygasły w początkach XVII wieku, do dziś czekają na swoich historyków. Temat rozprawy był wdzięczny nie tylko dlatego, że mazowiecki sejmik generalny istniał długo, aż do schyłku Rzeczypospolitej (co dawało ambitne i poznawczo inspirujące pole do obserwacji zjawisk i przemian w długim trwaniu), ale również z tej przyczyny, że w zbiorach Biblioteki PAU znajdowały się obfite materiały zgromadzone przez Adolfa Pawińskiego w postaci odpisów dokumentacji sejmikowej nie tylko sejmiku generalnego, ale również wielu sejmików partykularnych Mazowsza. Można było zatem więk-

⁶ Gierowski, „Porównanie sejmiku”, 54–55: „Nie organizacja więc i budowa sejmiku jest charakterystyczna dla danego obszaru, choć i w niej napotkać można pewne odmienne cechy zwyczajowe, ale duch, jaki go przenika, wyrażający się w uchwałach, postanowieniach, instrukcjach i protestacjach, powstały z historycznej przeszłości i położenia danego terytorium, a skupiający w sobie dążenia, cele i zamiary uczestniczącej w obradach szlachty”.

⁷ Teczka magisterska Gierowski Józef – Archiwum UJ, sygn. KM56.

⁸ Wstęp do inwentarza spuścizny nr 214 „Józef Andrzej Gierowski 1922–2006” w zasobie Archiwum UJ.

szość prac przeprowadzić na miejscu, w Krakowie, uzupełniając badania kwereudami w obfitych zbiorach Biblioteki Czartoryskich, Biblioteki Jagiellońskiej, a pomocniczo także rękopisami z Wrocławia i Warszawy. Z oczywistych powodów dorobek historiografii w zakresie badanym przez doktoranta, był nader skromny. Podnosiło to tylko walory naukowe przedsięwzięcia.

Konstrukcja rozprawy nawiązywała do pomysłu podjętego już w pracy magisterskiej. W doktoracie nieco bardziej go uporządkowano, ostatecznie znajdziemy w gotowej pracy rozdziały poświęcone organizacji sejmiku generalnego, terytorium i strukturze sejmików partykularnych, zapleczu społecznemu życia sejmikowego, działalności w trakcie bezkrólewi oraz sejmikowi generalnemu przedsejmowemu, a także trzy rozdziały analizujące działalność względem spraw skarbowych, wojskowych i sądownictwa (zwrócić tu wypada uwagę na właściwą korektę kolejności prezentacji tych zagadnień – skarbowość miała kluczowe znaczenie w budowaniu kompetencji i znaczenia sejmików). Rozprawę wieńczy interesujący rozdział, w którym pomieszczone zostały rozważania nad genezą generału mazowieckiego na tle powstania i ewolucji innych sejmików, ale także nad rozwojem tych instytucji do XVIII wieku, z uwzględnieniem stosunku sejmu do sejmików i roli sesji prowincjonalnych podczas sejmów. Co niezwykle ważne z perspektywy dalszych badań nad parlamentaryzmem, a w szczególności nad sejmikami, w pracy Gierowskiego znajdziemy obszernie i niezwykle przydatne aneksy, które na trwałe staną się elementem niezbędnym, wręcz wymaganym w tego typu opracowaniach. Zarówno konstrukcja pracy magisterskiej, jak i w szczególności doktorskiej, miały z pewnością wpływ na ukształtowanie się od lat siedemdziesiątych jednego z popularnych do dziś modeli pisania monografii sejmikowych, ugruntowanego przez Jerzego Włodarczyka i późniejszych historyków – obejmuje on obok analizy ustrojowej również blok zagadnień podejmowanych podczas prac sejmików i obecnych w ich aktach⁹.

Rozprawa o sejmikach mazowieckich stała się podstawą wniosku z 7 czerwca 1947 roku (Gierowski był już wówczas od roku asystentem na Uniwersytecie Wrocławskim) o wszczęcie procedury doktorskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim¹⁰. Egzamin doktorski, w ówczesnej nomenklaturze nazywany „rygorozum”, odbył się 31 października 1947 r. o godzinie 18.00 w Dziekanacie Wydziału Humanistycznego UJ¹¹. Wśród kilkunastu zadanych pytań wybijają się te pochodzące od recenzenta, Kazimierza Piwarskiego – dopytywał doktoranta o genezę sejmu polskiego oraz porównawcze tło parlamentaryzmu polskiego na tle europejskim, już wówczas zmuszając młodego badacza do solidnej pracy koncepcyjnej,

⁹ Jerzy Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie* (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1973). Podobną konstrukcję swoich monografii, z pewnymi modyfikacjami, zastosowało później grono historyków, m.in. Zofia Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696* (Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1985), Anna Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)* (Opole: OTPN, 1989) czy Jerzy Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)* (Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2004).

¹⁰ Podanie o wszczęcie procedury doktorskiej (Teczka doktorska Gierowski Józef, Archiwum UJ, WHum. 196).

¹¹ Zaproszenie na rygorozum J. Gierowskiego (Teczka doktorska Gierowski Józef, Archiwum UJ, WHum. 196).

by sprostac pytaniom. Po drobiazgowym (jak na dzisiejsze standardy) odpytaniu komisja pod przewodnictwem Dziekana Zenona Klemensiewicza jednoglosnie oglosila wynik „dobry” i na podstawie upowaznienia Rady Wydzialu dopuscila do promocji doktorskiej. Postawiono tylko jeden warunek – dyplom mozna bylo odebrac dopiero po zalozeniu 100 egzemplarzy wydanej drukiem ksiazki¹². Tak tez sie stalo rok pozniej i juz we Wroclawiu ksiazka zostala wydana¹³. Ten pierwszy etap intensywnych badan nad parlamentaryzmem koncza w 1949 roku jeszcze dwa teksty – pierwszy to zapis prezentacji rozprawy doktorskiej na jednym z posiedzen Wroclawskiego Towarzystwa Naukowego¹⁴, drugi to poklosie badan nad sejmikami mazowieckimi, obszerny artykul w *Przeglądzie Historycznym* o ludziach luznych na Mazowszu w swietle uchwal sejmikowych¹⁵. Zarowno doktorat, jak i ow artykul odbily sie echem w srodowisku historycznym, zostaly przychylnie przyjete w drukowanych recenzjach piora wybitnych historykow: Adama Przybosia, Wladyslawa Sobocińskiego i Wladyslawa Rusińskiego, choc wszyscy podejmowali oczywiscie dyskusje dotyczaca kwestii szczegolowych, interpretacji czy zakresu przeprowadzonych badan. Adam Przyboś, wyrazajac uznanie za ogromny trud wlozony w zbadanie sejmikow mazowieckich, podkreslil, ze wiekszosc wnioskow odnoszacych sie do Mazowsza uwaza za sluszne, a drobne usterki powstawaly jedynie w zakresie sadow uogolniajacych. Jako najpownazniejsza podniosl brak poszerzenia rozwazan o probe rekonstrukcji ideologii szlachty mazowieckiej (z dzisiejszej perspektywy, biorac pod uwage czas w jakim praca powstawala, uwa zam jednak takie ograniczenie za sluszne)¹⁶. Wladyslaw Sobociński na koniec swej wnikliwej recenzji, po wskazaniu roznych drobniejszych usterek i kwestii dyskusyjnych, podkreslil jednak „sumiennosc autora w ujeciu i opracowaniu duzego materialu zrodlowego”, a takze, ze „praca J.A. Gierowskiego jest powazna monografią historyczna i stanowi cenny wklad do nauki polskiej”¹⁷. Oceniajac artykul o kwestiach spolecznych jako zwiastujacy nowe obszary zainteresowan Gierowskiego, Wladyslaw Rusiński napisal: „Praca ma charakter pionierski, tym tez nalezy tlumaczyc pewne jej niedociagniecia. Nalezy sobie zyczyć, aby Autor, który juz

¹² Protokół z rygorozum (Teczka doktorska Gierowski Józef, Archiwum UJ, WHum. 196).

¹³ Józef Andrzej Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza* (Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948), 208 – ksiazka ukazala sie jako tom nr 24 Serii A Prac Wroclawskiego Towarzystwa Naukowego. W trakcie prac nad rozprawa doktorska Gierowski przeniosl sie z macierzystej Uczelni do Wroclawia, gdzie stal sie wkrótce jednym z najwazniejszych uczonych, by wreszcie zwieńczyć swoja tamtejsza karriere funkcja Prorektora Uniwersytetu Wroclawskiego w latach 1958–1961. Do Krakowa powrocił dopiero w 1965 r., nie zrywajac jednak calkowicie zwiazkow z Wroclawiem. Bez watpienia przyczynil sie, obok Wladyslawa Czaplińskiego, do stworzenia tam wybitnego osrodka badan nad dziejami parlamentaryzmu.

¹⁴ Wystapienie odbylo sie na posiedzeniu Wydzialu Nauk Historyczno-Filozoficznych Towarzystwa, 16 stycznia 1948 r. Józef Andrzej Gierowski, „Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza”, *Sprawozdania Wroclawskiego Towarzystwa Naukowego* 3 (1948) [1949]: 103–106.

¹⁵ Józef Andrzej Gierowski, „Ludzie luzni na Mazowszu w swietle uchwal sejmikowych”, *Przegląd Historyczny* 40 (1949): 164–202.

¹⁶ Adam Przyboś, [Recenzja], *Sobótka* 4 (1949): 275–281.

¹⁷ Wladyslaw Sobociński, [Recenzja], *CPH*, 3 (1951): 436–451.

w to opracowanie włożył tyle rzetelnego wysiłku, prowadził dalej swoje badania”. Zalecał też poszerzenie pola badawczego o księgi grodzkie¹⁸.

Finał tego etapu biografii naukowej, skupionej na badaniach nad parlamentaryzmem, stanowi opublikowana w 1953 roku książka pod tytułem „Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością”¹⁹, gdzie w części drugiej, pomyślanej jako wprowadzenie do dalszych badań nad konfederacją tarnogrodzką, odnajdziemy solidne studia nad życiem parlamentarnym okresu od „restauracji” rządów saskich w 1709 do roku 1715. Choć autor później, po kwerendach w archiwaliach drezdeńskich, złagodził nieco swoje sądy na temat „saskiego absolutyzmu”²⁰, w kwestiach parlamentarnych większość jego ustaleń pozostała aktualna.

Na kolejne publikacje „parlamentarne” przyszło czekać aż do 1965 roku – młody historyk po zmianie środowiska naukowego rzucił się bowiem w wir nowych wyzwań i pomysłów badawczych. Analiza statystyczna obszernego dorobku Profesora Gierowskiego, liczącego 482 pozycje bibliograficzne, przynosi raczej skromny wynik jeśli idzie o książki, artykuły, rozdziały w monografiach czy recenzje poświęcone *stricto* zagadnieniom parlamentarnym – udało się ich odnaleźć zaledwie 20²¹. Wśród nich trzy monografie – wspomniane już rozprawy doktorska i habilitacyjna, a także pochodzące ze schyłku działalności naukowej Profesora, syntetyczne opracowanie w języku angielskim, ukazujące przemiany ustrojowe Rzeczypospolitej w XVIII wieku – od anarchii do dobrze zorganizowanego państwa²². Poza tym wyliczyć trzeba 5 artykułów w czasopismach²³, 7 rozdziałów w monografiach²⁴, jedną recenzję (książki wybitnego poznańskiego historyka Hen-

¹⁸ Władysław Rusiński, [Recenzja], *RDSG* 14 (1952): 290–296.

¹⁹ Józef Andrzej Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715* (Wrocław: Zakład im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1953).

²⁰ Józef Andrzej Gierowski, Józef Leszczyński, „Polska i Saksonia. Zagadnienia ustrojowe”, w *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.: referaty i dyskusja. 3, Referaty plenarne – sekcje I–IV*, red. Antoni Mączak (Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1971), 487–497.

²¹ Kompletny wykaz dorobku publikacyjnego Gierowskiego zob.: „Bibliografia prac Józefa Andrzeja Gierowskiego za lata 1947–2006”, w *Józef Andrzej Gierowski in memoriam*, red. Grażyna Grzechnik-Correale (Kraków: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006), 45–76.

²² Józef Andrzej Gierowski, *The Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVIII Century. From Anarchy to Well-Organized State* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1996).

²³ Józef Andrzej Gierowski, „Wokół mediacji w traktacie warszawskim 1716 r.”, *Prace Historyczne UJ* 26 (1969): 57–68; Józef Andrzej Gierowski, „Wyjątkowe konkluzje sejmowe”, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 477, *Historia* 31 (1979): 87–90; Józef Andrzej Gierowski, „Centralization and Autonomy in the Polish-Saxon Union”, *Harvard Ukrainian Studies* 3–4 (1979/1980): 271–284; Józef Andrzej Gierowski, „Die adelige Selbstverwaltung der Wojewodschaften und Länder im 16.–17. Jahrhundert”, *Prace Historyczne UJ* 100 (1992): 35–46; Józef Andrzej Gierowski, „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Odescałchiego”, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 48, 2–3 (1993): 259–266 (*Studia Historyczno-Prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski, Stefania Ochmann-Staniszevska).

²⁴ Józef Andrzej Gierowski, „Opisanie urzędów centralnych przez konfederatów tarnogrodzkich”, w *O naprawę R.P. XVII–XVIII w.*, red. Józef Andrzej Gierowski (Warszawa:

ryka Olszewskiego poświęconej dziejom sejmu w dobie oligarchii)²⁵, a także trzy wypowiedzi o charakterze popularyzatorskim i sprawozdawczym²⁶. Zdecydowana większość publikacji poświęcona jest sejmikowej części systemu parlamentarnego dawnej Rzeczypospolitej, co wynika z fundamentów kariery naukowej Profesora Gierowskiego, kilka prac dotyczy jednak dziejów sejmu – wymienić tu należy grupę tekstów związanych z jednym z najważniejszych i najdziwniejszych sejmów w dziejach Rzeczypospolitej, czyli Sejmem Niemym. Na tym polu dokonania Józefa Andrzeja Gierowskiego zaliczyć należy do niezwykle ważnych – to On jako pierwszy zdecydowanie domagał się wzmożenia zainteresowania tym sejmem, a przede wszystkim zerwania z licznymi mitami, jakimi obarczona była pamięć o nim²⁷. Ambitne plany napisania drugiej części monografii, która zapewniła mu samodzielność naukową, tym razem poświęconej dziejom konfederacji tarnogrodzkiej oraz Sejmowi Niememu²⁸, nie zostały, niestety, zrealizowane – Profesor z czasem wiedział coraz lepiej, jaki ogrom pracy czekałby go w archiwach w Dreźnie i Moskwie, nie wspominając o dziesiątkach archiwów i bibliotek w kraju, na Ukrainie, Białorusi i Litwie. W 1993 roku ukazał się niezwykle interesujący artykuł łączący nowe zainteresowania Gierowskiego dyplomacją oraz parlamentaryzmem – poświęcony został wizerunkowi sejmu 1713 roku w relacjach nuncjusza Odescal-

Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965), 193–211; Józef Andrzej Gierowski, „Konfederacja a postawa polityczna szlachty”, w *Dzieje kultury politycznej w Polsce. XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu*, red. Józef Andrzej Gierowski (Toruń: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1974), 3–13; Józef Andrzej Gierowski, „Konfederacja a postawa polityczna szlachty”, w *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. Józef Andrzej Gierowski (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977), 87–102; Józef Andrzej Gierowski, „Szlachecki samorząd województw i ziem w XVI–XVIII w.”, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 945, *Historia* 66 (1988): 151–159 (*Studia z dziejów R.P. szlacheckiej dedykowane pamięci prof. Adama Kerstena*, red. Krystyn Matwijowski, Zbigniew Wójcik); Józef Andrzej Gierowski, „Rozkład państwowości szlacheckiej w czasach saskich”, w *Między Wschodem a Zachodem. R.P. XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w 70 rocznicę urodzin*, red. Teresa Chynczewska-Hennel i in. (Warszawa: Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, 1993), 187–195; Józef Andrzej Gierowski, „Małe ojczyzny w dawnej R.P.”, w *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 1, red. Jacek Staszewski (Gdańsk-Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995), 217–219; Józef Andrzej Gierowski, „Powstawanie społeczeństwa obywatelskiego w pierwszej Rzeczypospolitej”, w *Patriotyzm wczoraj i dziś*, red. Maria Michalewicz (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2003), 7–19.

²⁵ Józef Andrzej Gierowski, „Rec. z: Henryk Olszewski, Sejm RP. epoki oligarchii”, *Studia Historyczne* 10, 1–2 (1967): 173–178.

²⁶ Józef Andrzej Gierowski, „Sejm walny w dawnej RP Bez uproszczeń”, *Kulisy-Express Wieczorny* 104 (1986); Józef Andrzej Gierowski, „Od anarchii do oświeconej RP”, *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU*, t. 56 (1992): 30–33; Józef Andrzej Gierowski, „Powstawanie społeczeństwa obywatelskiego w pierwszej Rzeczypospolitej, wykład profesora Józefa Gierowskiego wygłoszony w Trybunale Konstytucyjnym z okazji święta Konstytucji 3 Maja” (3 maja 2002): 13.

²⁷ Gierowski, „Wokół mediacji”.

²⁸ O planach napisania tej książki Józef Andrzej Gierowski informował w ostatnich latach swego życia w Biuletynie Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym – zob. m.in. *Biuletyn PTBnWO*, nr 8 (2004).

chiego²⁹. Niezwykle cenne są również te publikacje, w których możemy poznać wyniki szerszych refleksji na temat przemian ustrojowych.

Powyższy dorobek „parlamentarny” to zaledwie kilka procent całości. Mogłoby to prowadzić do ogólnej konstatacji, że parlamentaryzm w pracach naukowych Gierowskiego stanowił część mało istotną. Zatrzymanie się na takim prostym, statystycznym stwierdzeniu byłoby jednak krzywdzące i niezgodne z rzeczywistością.

Za niezwykle ważny uznać należy udział Gierowskiego w kształtowaniu badań nad parlamentaryzmem, przejawiający się w promowaniu prac magisterskich i doktorskich, a także recenzowaniu rozpraw habilitacyjnych, wniosków profesorskich oraz publikacji i aplikacji grantowych. Na tym polu Jego dokonania, które należy uznać za wybitne, realizowane były na przestrzeni całej kariery naukowej. Pośród 185 wypromowanych we Wrocławiu i Krakowie magistrów³⁰ 27 pisało swoje prace na tematy związane z funkcjonowaniem parlamentaryzmu. Dwunastu z nich zajęło się sejmikami, przede wszystkim analizą różnorodnych problemów pojawiających się podczas ich obrad – był to wynik zainteresowania Gierowskiego już u progu kariery tak zwaną „opinią”, czyli „duchem” szlacheckim, ale także próbami ujęć monograficznych; prace te dotyczyły sejmików ruskich, krakowskiego, zatorskiego, sandomierskiego oraz sejmiku generalnego małopolskiego (co niezwykle istotne, wszystkie tematy prac sejmikowych konsekwentnie zawierają liczbę pojedynczą słowa „sejmik”, również te powstałe w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, a więc przed opublikowaniem w 1969 roku kluczowej pracy Adama Lityńskiego podkreślającej jedność ustrojowo-prawną okręgów sejmikowych – Gierowski okazał się zatem od początku niezwykle uważnym badaczem źródeł, dostrzegając ten problem wcześniej)³¹. Siedem prac magisterskich poświęcono problematyce sejmowej, głównie z XVII i XVIII wieku – od ujęć monograficznych obejmujących sejmy lat 1629, 1692–1693, 1697, 1733, 1736, Walną Radę Warszawską z 1710 roku, a nawet sejm w powstaniu listopadowym, po badania szczegółowych zagadnień pod

²⁹ Józef Andrzej Gierowski, „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Odescalchiego”, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 48, 2–3 (1993): 259–266 (*Studia historyczno-prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski, Stefania Ochmann-Staniszevska).

³⁰ „Prace magisterskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”, w *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008), 151–155; „Prace magisterskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zestawił A.K. Link-Lenczowski)”, w *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008), 159–167.

³¹ Adam Lityński, „Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego* 5, *Prace Prawnicze* 1 (1969): 89–105. Wprost potwierdził ten fakt w 1988 r., zob.: Józef Andrzej Gierowski, „Szlachecki samorząd”, 159. W niektórych starszych opracowaniach, ale nierzadko również dziś, bezrefleksyjnie pisze się na przykład o „sejmikach łączyckich” w odniesieniu do zgromadzeń jednego i tego samego okręgu sejmikowego (sejmiku).

obradami sejmów (problematyka skarbowa na sejmie w 1703 r., komenda nad wojskiem na sejmach w latach 1718–1724, aukcja wojska na sejmach w latach 1764–1776, sprawa miejska podczas Sejmu Wielkiego). Dwie prace magisterskie poświęcono funkcjonowaniu senatu (rad senatu), po części powiązanych z systemem parlamentarnym Rzeczypospolitej. Co trzeba podkreślić, z grona magistrantów piszących prace parlamentarne wyszło kilku znamienitych historyków, w których dorobku odnaleźć można kontynuację również tego nurtu badawczego – są to Henryk Palkij, Mariusz Markiewicz, Adam Kaźmierczyk i Jacek Krupa.

Na seminarium doktorskim Profesora powstały 24 prace³², z których pięć zaliczyć można do nurtu badań nad parlamentaryzmem – monografie sejmów przygotowali Jan Pirożyński (1570)³³ i Henryk Palkij (1738)³⁴, stosunek szlachty województwa krakowskiego do władzy królewskiej w drugiej połowie XVII wieku zbadał Kazimierz Przyboś³⁵, Mariusz Markiewicz kontynuował z powodzeniem swoje badania nad senatem za Augusta II³⁶, wreszcie Adam Kaźmierczyk zajął się stosunkiem szlachty do Żydów w drugiej połowie XVII wieku w świetle materiałów sejmowych i sejmikowych³⁷. Pisanie prac to oczywiście wysiłek przede wszystkim ich autorów, ale również poważne źródło wiedzy i inspiracji do przemyśleń oraz budowania własnej wizji dziejów dla promotora.

Ten wątek zaangażowania Józefa Andrzeja Gierowskiego w prace nad parlamentaryzmem zamykają recenzje rozpraw doktorskich, z których powstały monografie: Mieczysławy Chmielewskiej (sejm elekcyjny Michała Korybuta), Łucji Częścik (sejm 1649), Wojciecha Kriegseisena (samorząd sejmikowy w Małopolsce), Jarosława Porazińskiego (sejm 1703), Jana Seredyki (sejm 1626) czy Wojciecha Stanka (konfederacje generalne), oraz recenzje habilitacyjne wybitnych badaczy również zagadnień parlamentarnych: Ireny Kaniewskiej, Jerzego Pietrza-

³² Na podstawie: „Prace doktorskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Uniwersytecie Wrocławskim (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”, 155 oraz „Prace doktorskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii i w Międzywydziałowym Zakładzie Historii i Kultury Żydów w Polsce Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”, 167–168.

³³ Jan Pirożyński, „Sejm warszawski 1570 r.”, Kraków 1968, maszynopis (druk: Jan Pirożyński, *Sejm warszawski roku 1570* (Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972)).

³⁴ Henryk Palkij, „Sejm 1738 roku”, Kraków 1991, maszynopis (druk książki opartej na pracach magisterskiej i doktorskiej, obronionych pod kierunkiem Gierowskiego: Henryk Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początku nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej* (Kraków: PAU, 2000)).

³⁵ Kazimierz Przyboś, „Stosunek szlachty województwa krakowskiego do władzy królewskiej w drugiej połowie XVII wieku”, Kraków 1975, maszynopis.

³⁶ Mariusz Markiewicz, „Rady senatorskie Augusta II (1697–1733)”, Kraków 1986, maszynopis (druk: Mariusz Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II (1697–1733)* (Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988)).

³⁷ Adam Kaźmierczyk, „Stosunek szlachty do Żydów w II połowie XVII wieku. Na podstawie materiałów sejmowych i sejmikowych”, Kraków 1993 (druk: Adam Kaźmierczyk, *Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w II połowie XVII wieku* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994)).

ka, Kazimierza Przybosia i Jarosława Stolickiego. Wielu badaczy wspierał także później w recenzjach wniosków profesorskich³⁸.

Na koniec tego krótkiego omówienia dokonań Profesora Gierowskiego na polu badań nad parlamentaryzmem nie może zabraknąć tego, co wydaje się najważniejsze i wywarło największy wpływ na naszą wiedzę. Formułowanie wniosków, ocen i podsumowań syntetyzujących, ukazujących wyniki najnowszych badań nad parlamentaryzmem na szerszym tle dziejów Polski, a nawet Europy. Profesor miał tu ogromne pole do popisu przy cenionym przez siebie i regularnie realizowanym pisaniu syntez historii dawnej Rzeczypospolitej (czasem wybiegających dość daleko w wiek XIX) oraz mniejszych opracowań o zacięciu syntetycznym. Książki Gierowskiego stały się źródłem wiedzy dla kolejnych pokoleń Polaków – wydawane w dużych nakładach trafiały pod przysłowiowe „strzechy”. Takiej siły „rażenia” nie mają nawet najlepsze monografie dziejów parlamentaryzmu. W syntezach Gierowskiego zawsze znajdziemy kompetentnie, wnikliwie i z pełnym zrozumieniem dla funkcjonowania skomplikowanego systemu parlamentarnego formułowane charakterystyki, wnioski i oceny.

Podsumowując w 2008 roku dorobek Profesora w zakresie badań nad ustrojem dawnej Rzeczypospolitej, wrocławski historyk Jerzy Maroń podkreślił jego zabiegi zmierzające do zerwania ze schematyzmem oceny i opisywania, umiejętność krytycznego, wyważonego oceniania zjawisk i procesów dokonujących się w wielonarodowym i wielokulturowym państwie, w tym również na tle procesów dokonujących się w ustrojach innych państw europejskich. Krytycznie oceniając zjawisko absolutyzmu, które było jego zdaniem „naruszeniem ciągłości zasady poszerzania współudziału społeczeństwa w rządach, której rozwój w Europie można było obserwować od wieków średnich”, Gierowski jednocześnie stwierdzał, że „Rzeczpospolita szlachecka stanowiła próbę kontynuacji” tej zasady³⁹. W jego syntezach nie brakowało również surowego osądu negatywnych zjawisk różnych etapów przemian sejmu oraz sejmików, dostrzegał też kryzys poczucia obywatelskiego w pierwszej połowie XVIII wieku, wywołany niechęcią do zmian, przekonaniem o zbawczym wpływie pokoju i słabości militarnej państwa, pomimo widocznej wyraźnie militaryzacji sąsiednich państw europejskich, coraz wyraźniej zmieniających układ sił w Europie. Przyczynę tej sytuacji upatrywał również w skutkach unii z Saksonią, będącej źródłem „obaw przed królem cudzoziemcem, nie znającym i nie rozumiejącym mechanizmu funkcjonowania

³⁸ Dokumentacja tej części dorobku Gierowskiego zob. w Archiwum UJ – wymieniamy tylko te recenzje, związane z badaniami nad dziejami parlamentaryzmu: Spuścizna J.A. Gierowskiego, sygn. 204/104 (recenzje książek i artykułów: M. Boruckiego, W. Czaplńskiego, I. Kaniewskiej, K. Matwijowskiego, K. Przybosia, W. Śladkowskiego, Z. Trawickiej), 204/105 (recenzje prac doktorskich: M. Chmielewskiej, Ł. Częścik, D. Jaźwy, W. Kriegseisena, J. Porazinskiego, J. Sereyki i W. Stanka), 204/106 (oceny prac i dorobku habilitacyjnego: I. Kaniewskiej, K. Matwijowskiego, J. Pietrzaka, K. Przybosia i J. Stolickiego) oraz 204/107 (ocena dorobku przy awansach profesorskich: I. Kaniewskiej, K. Matwijowskiego, J. Pietrzaka, A. Przybosia i K. Przybosia).

³⁹ Jerzy Maroń, „Spojrzenie Józefa Andrzeja Gierowskiego na ustrój dawnej Rzeczypospolitej”, w *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczyony i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz (Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008), 95.

Rzeczypospolitej oraz przed jego obcymi doradcami”⁴⁰. Sytuację tę magnaci wykorzystywali do walk fakcyjnych rujnujących cały system parlamentarny za sprawą *liberum veto*. Wypełniali w ten sposób lukę, jaką zostawiła słabość orientacji obcych władców opierających się na wąskim gronie doradców i ministrów. Jednocześnie Gierowski widział poważne ograniczenia działań magnackich właśnie w uśpionej w letargu i marazmie, ale wciąż trwającej postawie obywatelskiej średniej, a nawet drobnej szlachty. Miała obudzić się podczas konfederacji i pracy sejmów w dobie panowania Stanisława Augusta, nazbyt późno jednak, aby uratować państwo przed rozbiorami, a ostatecznie – przed unicestwieniem⁴¹.

Swoje stanowisko wobec znaczenia sejmu i sejmików w dziejach Rzeczypospolitej Gierowski znakomicie określił już w 1969 roku podczas X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie. Warto przytoczyć je tu w całości:

Sejmy i sejmiki nie stanowiły najlepszej szkoły rządzenia. Ale rewolucja ich w 2. poł. XVIII w. pokazała, że nie musiały prowadzić na skraj anarchii. Sejmik powoli, przez rozwój czynności „gospodarskich”, przez coraz trwalsze komisje i „rady”, stawał się organem samorządowym. Sejm w końcu uporał się z dylematem, czy ma być luźnym zespołem przedstawicieli akcentujących swą odrębność ziem i województw, czy zgromadzeniem reprezentantów całej Rzeczypospolitej szlacheckiej. Ale, jak wspomnieliśmy, nawet w okresach rozstroju, odrębność form Rzeczypospolitej szlacheckiej scalała jej jedność i ułatwiała stąpienie się narodu szlacheckiego⁴².

W ocenach szerszej perspektywy dorobku ustrojowego, w tym również genezy, funkcjonowania i przemian parlamentaryzmu Rzeczypospolitej w wielu jego elementach, Józef Andrzej Gierowski podkreślał istotę znaczenia szlacheckiej zasady wolności, a także opartego na niej faktu powstania i trwania społeczeństwa obywatelskiego, które w bólach i nie bez pewnych oporów podniosło się z długiego kryzysu po 1764 roku, aby zatriumfować podczas rewolucji doby Sejmu Wielkiego – znakomicie opowiedział o tym podczas jubileuszowego wykładu w Trybunale Konstytucyjnym 3 maja 2002 roku, a rok później opisał to w artykule. Przeczytamy tam między innymi:

Mylą się ci wszyscy, którzy traktują Konstytucję 3 maja jako piękny kwiat, który niespodziewanie wyrósł na jałowej glebie państwowości Rzeczypospolitej Obojga Narodów i który prędko musiał zwiędnąć, zostając marzeniem dla potomności. W rzeczywistości Konstytucja była bowiem świadectwem żywotności Rzeczypospolitej i jej zdolności do udoskonalenia tego, co było wypaczone w jej ustroju lub co wymagało unowocześnienia w jej funkcjonowaniu. I właśnie dlatego Konstytucja nie mogła dłużej przetrwać, bo zadawała kłam twierdzeniom rozbiorców o zanarchizowanej dogłębnie społeczności

⁴⁰ Józef Andrzej Gierowski, „Rozkład państwowości szlacheckiej”, 188–189; Józef Andrzej Gierowski, *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)* (Kraków: Fogra 2001), 309–310.

⁴¹ Józef Andrzej Gierowski, „Rozkład państwowości szlacheckiej”, 195.

⁴² Józef Andrzej Gierowski, „Rzeczpospolita szlachecka wobec absolutystycznej Europy”, w *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.: referaty i dyskusja. 3. Referaty plenarne – sekcje I–IV*, red. Antoni Mączak (Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1971), 125–126.

polskiej i budziła ich obawy, że odrodzona Rzeczpospolita będzie w stanie nie tylko bronić swej niezależności, ale i upomnieć się o gwałtem zabrane jej ziemie⁴³.

Te słowa kryją w sobie wielowarstwowe argumenty pochodzące między innymi z własnych studiów nad parlamentaryzmem, ale również z prac uczniów i kolegów Profesora. Na koniec swojego tekstu poczynił jeszcze jedną ważną konstatację, którą chciałym zakończyć niniejsze rozważania. Zdaniem Józefa Andrzeja Gierowskiego:

w dobie powstawania zjednoczonej Europy, gdy mówi się o włączeniu do niej Europy Środkowo-Wschodniej, warto uprzytomnić i sobie, i naszym przyszłym partnerom, że polskie doświadczenia w tworzeniu państwa wielonarodowego i związanego z tym społeczeństwa obywatelskiego mogą pomóc przy szukaniu rozwiązań właściwych dla nowej Europy⁴⁴.

Długa droga do napisania tego zdania rozpoczęła się w głowie młodego studenta historii podczas okupacji niemieckiej w 1943 roku podczas lektury trudnych w odbiorze i analizie źródeł do dziejów dawnego parlamentaryzmu.

BIBLIOGRAFIA

- „Bibliografia prac Józefa Andrzeja Gierowskiego za lata 1947–2006”. W *Józef Andrzej Gierowski in memoriam*, red. Grażyna Grzechnik-Correale, 45–76. Kraków: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006.
- „Prace doktorskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Uniwersytecie Wrocławskim (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”. W *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz, 155. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- „Prace doktorskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii i w Międzywydziałowym Zakładzie Historii i Kultury Żydów w Polsce Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”, 167–168. W *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz, 159–167. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- „Prace magisterskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego (zestawiła Teresa Kaźmierczyk)”. W *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz, 151–155. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- „Prace magisterskie napisane pod kierunkiem prof. dr Józefa Andrzeja Gierowskiego w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (zestawił A.K. Link-Lenczowski)”. W *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczone i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz, 159–167. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- Filipczak-Kocur, Anna. *Sejmik sieradzki za Wazów (1587–1668)*. Opole: OTPN, 1989.

⁴³ Józef Andrzej Gierowski, „Powstawanie”, 7.

⁴⁴ Józef Andrzej Gierowski, „Powstawanie”, 13.

- Gierowski, Józef Andrzej. „Centralization and Autonomy in the Polish-Saxon Union”. *Harvard Ukrainian Studies* 3–4 (1979/1980): 271–284.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Die adelige Selbstverwaltung der Wojewodschaften und Länder im 16.–17. Jahrhundert”. *Prace Historyczne UJ* 100 (1992): 35–46.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Konfederacja a postawa polityczna szlachty”. W *Dzieje kultury politycznej w Polsce. XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu*, red. Józef Andrzej Gierowski, 3–13. Toruń : Polskie Towarzystwo Historyczne, 1974.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Konfederacja a postawa polityczna szlachty”. W *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. Józef Andrzej Gierowski, 87–102. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Ludzie luźni na Mazowszu w świetle uchwał sejmikowych”. *Przełgąd Historyczny* 40 (1949): 164–202.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Małe ojczyzny w dawnej R.P.”. W *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 1, cz. 1, red. Jacek Staszewski, 217–219. Gdańsk-Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Od anarchii do oświeconej RP”. *Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU*, t. 56 (1992): 30–33.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Opisanie urzędów centralnych przez konfederatów tarnogrodzkich”. W *O naprawę R.P. XVII–XVIII w.*, red. Józef Andrzej Gierowski, 193–211. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Porównanie sejmiku proszowskiego z wiszeńskim (1572–1620)”. Kraków 1945 (maszynopis pracy magisterskiej w zasobie Archiwum UJ, sygn. KM57).
- Gierowski, Józef Andrzej. „Powstawanie społeczeństwa obywatelskiego w pierwszej Rzeczypospolitej”. W *Patriotyzm wczoraj i dziś*, red. Maria Michalewicz, 7–19. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2003.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Powstawanie społeczeństwa obywatelskiego w pierwszej Rzeczypospolitej, wykład profesora Józefa Gierowskiego wygłoszony w Trybunale Konstytucyjnym z okazji święta Konstytucji 3 Maja” (3 maja 2002): 13.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Rec. z: Henryk Olszewski, Sejm RP. epoki oligarchii”. *Studia Historyczne* 10, z. 1–2 (1967): 173–178.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Rozkład państwowości szlacheckiej w czasach saskich” W *Między Wschodem a Zachodem. R.P. XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w 70 rocznicę urodzin*, red. Teresa Chynczewska-Hennel i in., 187–195. Warszawa: Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, 1993.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Rzeczpospolita szlachecka wobec absolutystycznej Europy”. W *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.: referaty i dyskusja. 3. Referaty plenarne – sekcje I–IV*, red. Antoni Mączak, 99–126. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1971.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Sejm walny w dawnej RP Bez uproszczeń”. *Kulisy-Express Wieczorny* 104 (1986).
- Gierowski, Józef Andrzej. „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Odescalchiego”. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 48, nr 2–3 (1993), 259–266 (*Studia Historyczno-Prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski, Stefania Ochmann-Staniszevska).
- Gierowski, Józef Andrzej. „Sejm z 1713 r. w relacjach nuncjusza Odescalchiego”. *Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”* 48, nr 2–3 (1993): 259–266 (*Studia historyczno-prawne. Prace ofiarowane Kazimierzowi Orzechowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Krystyn Matwijowski, Stefania Ochmann-Staniszevska).

- Gierowski, Józef Andrzej. „Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza”. *Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego* 3 (1948) [1949]: 103–106.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Szlachecki samorząd województw i ziem w XVI–XVIII w.”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 945, *Historia* 66 (1988): 151–159 (*Studia z dziejów R.P. szlacheckiej dedykowane pamięci prof. Adama Kerstena*, red. Krystyn Matwijowski, Zbigniew Wójcik).
- Gierowski, Józef Andrzej. „Wokół mediacji w traktacie warszawskim 1716 r.”. *Prace Historyczne UJ* 26 (1969): 57–68.
- Gierowski, Józef Andrzej. „Wyjątkowe konkluzje sejmowe”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 477, *Historia* 31 (1979): 87–90.
- Gierowski, Józef Andrzej. *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1953.
- Gierowski, Józef Andrzej. *Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763)*. Kraków: Fogra, 2001.
- Gierowski, Józef Andrzej. *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1948.
- Gierowski, Józef Andrzej. *The Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVIII Century. From Anarchy to Well-Organized State*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1996.
- Gierowski, Józef Andrzej; Józef Leszczyński. „Polska i Saksonia. Zagadnienia ustrojowe”. W *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 9–13 września 1969 r.: referaty i dyskusja. 3. Referaty plenarne – sekcje I–IV*, red. Antoni Mączak, 487–497. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1971.
- Kaźmierczyk, Adam. *Sejmy i sejmiki szlacheckie wobec Żydów w II połowie XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1994.
- Lityński, Adam. „Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich”. *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego* 5, *Prace Prawnicze* I (1969): 89–105.
- Markiewicz, Mariusz. *Rady senatorskie Augusta II (1697–1733)*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988.
- Maroń, Jerzy. „Spojrzenie Józefa Andrzeja Gierowskiego na ustrój dawnej Rzeczypospolitej”. W *Profesor Józef Andrzej Gierowski jako uczonej i nauczyciel*, red. Mariusz Markiewicz, 159–167. Wrocław: Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- Palkij, Henryk. *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początku nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*. Kraków: PAU, 2000.
- Pirożyński, Jan. *Sejm warszawski roku 1570*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
- Przyboś, Adam. [Recenzja], *Sobótka* 4 (1949): 275–281.
- Przyboś, Kazimierz. „Stosunek szlachty województwa krakowskiego do władzy królewskiej w drugiej połowie XVII wieku”. Kraków 1975 (maszynopis).
- Rusiński, Władysław. [Recenzja], *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 14 (1952): 290–296.
- Sobociński, Władysław. [Recenzja], *Czasopismo Prawno-Historyczne* 3 (1951): 436–451.
- Teczka doktorska Gierowski Józef, Archiwum UJ, WHum. 196.
- Teczka magisterska Gierowski Józef, Archiwum UJ, sygn. KM56.
- Ternes, Jerzy. *Sejmik chełmski za Wazów (1587–1668)*. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2004.
- Trawicka, Zofia. *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572–1696*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1985.
- Włodarczyk, Jerzy. *Sejmiki łęczyckie*. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 1973.